

De stilte doorbroken

DE SPAANSE BURGEROORLOG EN DE LITERATUUR

door Jacqueline Visscher

Zeventig jaar na dato houdt de Burgeroorlog (1936-1939) de gemoederen in Spanje weer flink bezig. Sla een Spaanse krant open, zet de tv aan, surf wat op het internet, stap een willekeurige Spaanse boekhandel binnen en de artikelen, programma's en boeken over deze traumatische periode in de recente Spaanse geschiedenis vliegen je om de oren. Niet alleen historici en hispanisten maar ook politici, romanciers en de gewone Spanjaard lijken behept met het virus. De vraag rijst onvermijdelijk waar die explosieve belangstelling voor deze periode vandaan komt, en waarom juist nu? In Spanje zelf is de discussie losgebarsten rond de stelling dat het een modeverschijnsel zou zijn; schrijven over de burgeroorlog is *in*, het is *booming business* en velen willen een graantje meepikken. Het is een stelling die door sommigen volmondig wordt beaamd, o.m. door de gerenommeerde Amerikaanse historicus Stanley Payne (over wie later meer) in een interview voor de Spaanse krant 'El Mundo', maar door anderen krachtig wordt tegengesproken, bv. door de schrijver Pedro Zarraluki (recensie p. 106). Een andere mogelijke verklaring is dat het om een verlate verwerking van een traumatische gebeurtenis gaat, een diepe wond die nooit is genezen en die nu, met de komst van de derde generatie, wordt gereinigd.

Traditioneel wordt de Spaanse Burgeroorlog beschreven als een bloedig conflict tussen de twee Spanjes, het conservatieve deel dat steunt op Koning, Kerk en Leger (de nationalisten) en het progressieve deel, in meer of mindere mate links georiënteerd (de republikeinen). Deze tweedeling op zich roept in wezen al de nodige vragen op. Net zo min als de Nationalisten een gesloten kamp met één ideologie vormden — zo maakten o.m. falangisten, carlisten, monarchisten, militairen, grootgrondbezitters en simpelweg overtuigde katholieken deel uit van het nationalistische kamp — was ook van republikeinse zijde geen eenheid te bespeuren; communisten, anarchisten, socialisten, gematigde liberalen, het liberale deel van de clerus, fanatieke antiklerikalen en regionale nationalistengroepen verenigden zich in het Frente Popular, maar bleven elkaar niettemin onderling fanatiek bestrijden. Deze onderlinge twisten worden, naast het ontbreken van voldoende internationale steun, wel gezien als een van de belangrijkste oorzaken van de ondergang van de Tweede Republiek en van het verliezen van de burgeroorlog, een ondergang die uitmondt in de 36 jaar durende dictatuur van Francisco Franco, waaraan slechts met de natuurlijke dood van deze *Generalísimo* een einde komt.

Interessant is de ontwikkeling die heden ten dage te zien is in de herziene

geschiedschrijving van de Spaanse Burgeroorlog en die eveneens haar weerslag vindt in de literatuur. Ten tijde van de Franco-dictatuur (1939-1975) werd in Spanje een zeer eenzijdig beeld van het oorlogsconflict geschetst. Geschiedenis wordt immers geschreven door de overwinnaars en zeker wanneer er sprake is van dictatoriale regimes zal een vertekend beeld worden gedrongen. De eerste franquistische versie (jaren '40, '50 en begin '60) representeert de oorlog als een gerechtvaardigde opstand tegen een onwettige regering, een heroïsche overwinning op het internationale communisme dat de Revolutie in Spanje wilde ontketenen, een *Cruzada* (kruistocht) tegen ongelovigen die Spanje wilden beroven van het katholieke geloof. Een goed voorbeeld van dat laatste is *Historia de España* (1957, 1962) van Federico Martorell, waarin de schrijver en passant de *Caudillo* Franco eveneens verheerlijkt, wat zijn academische carrière na het einde van de dictatuur overigens niet in de weg heeft gestaan: hij werd en bleef hoogleraar aan de Universiteit van Barcelona. Dit is weer kenmerkend voor de ambigue houding van de jonge Spaanse democratie, waarover later meer. Kortom, Franco wordt afgebeeld als de grote, onbaatzuchtige redder van het Vaderland, aanvoerder van de Spanjaarden tegen de Vreemdelingen (het anti-Spanje) en de antichristen, en bovendien als de man die Spanje buiten de Tweede Wereldoorlog

Pablo Picasso, 'Guernica', 1937

had weten te houden. In de latere periode van het franquisme zal in plaats van de Nationale Bevrijding (18 juli) vooral *la Paz* (de Vrede) worden herdacht: dit om de noodzakelijke binnenlandse harmonie te creëren voor de economische ontwikkeling en om aan de druk van de internationale politiek tegemoet te komen.

Het zal duidelijk zijn dat tijdens het regime de tegenstanders van het franquistische front nog lange tijd werden vervolgd; velen werden geëxecuteerd of in concentratiekampen ondergebracht en er werden sterk repressieve maatregelen genomen tegen hen die er meningen en ideeën op na hielden die niet strookten met de officiële gedachtegang. Franco's hegemonie was zo ongeveer almachtig. De strenge censuur en het klimaat van angst en repressie obstrueerden een andere collectieve herinnering aan de Spaanse Burgeroorlog dan die welke door het franquisme werd gevoed en gecultiveerd. Weliswaar verschenen in het buitenland afwijkende boeken, romans, reportages en films over deze periode, maar daar tijdens de eerste decennia na de Burgeroorlog buitenlandse contacten tot een minimum waren beperkt — de *apertura* ofwel opening zou pas eind jaren '50 beginnen — en de censuur bijzonder effectief werkte, had slechts een klein deel van de bevolking ondergronds toegang tot deze informatie. Het indrukwekkende relaas van historicus Hugh Thomas over de

Spaanse burgeroorlog (*De Leeswolf* 2006, p. 411) bv. verscheen al in 1961, maar stond in Spanje tot 1976 op de lange lijst van verboden boeken. Na Franco's dood kwam trouwens al spoedig een Spaanse vertaling op de markt.

Vanuit literaire kringen werden wel pogingen ondernomen een andere visie op de gebeurtenissen door te geven, maar dat was een hachelijke onderneming die in de regel de censuur niet wist te passeren. Hoewel de Burgeroorlog zeker aanwezig was in de in die tijd gepubliceerde romans, bv. in *Nada* (1942) van Carmen Laforet (recensie p. 106) waarin alle personages duidelijk de sporen dragen van deze strijd, en in het werk van Ana María Matute, die deze periode en de daaropvolgende dictatuur vanuit het subjectieve perspectief van een kind of puber heeft beschreven, was het zeer problematisch een ander dan het officiële beeld van de Spaanse situatie te schetsen. De meeste romans waren ofwel propagandistisch (pro-Franco uiteraard) van toon of concentreerden zich op existentiële thema's die de zware naoorlogse jaren moesten weerspiegelen. Het sociaalkritisch realisme was in de jaren '40 en '50 de belangrijkste literaire stroming. Schrijvers en intellectuelen in ballingschap hadden natuurlijk wel alle vrijheid om hun perspectief op de Burgeroorlog, de misstanden en de dictatuur door te geven en deden dit dan ook prompt — denk bv. aan

het indrukwekkende oeuvre van Max Aub en Jorge Semprún — maar deze literatuur was in Spanje slechts voor een kleine groep toegankelijk, wederom dankzij de zeer doelmatig toegepaste censuur en repressie. Hetzelfde geldt voor literatuur over de Burgeroorlog van bekende buitenlandse auteurs als Hemingway. In Spanje was de herinnering van de *vencidos* (de verliezers van de Burgeroorlog) aan de gebeurtenissen gedwongen in de particuliere sfeer te blijven, o.a. in de verhalen van (groot)ouders die binnenshuis werden verteld, als deze al bereid waren over die naargeestige periode te verhalen. Dit gegeven zien we met regelmaat terugkomen in de actuele literatuur, waarover straks meer.

Het is alleszins gerechtvaardigd te stellen dat de eerste generatie, d.w.z. de mensen die de Burgeroorlog bewust hebben meegemaakt, letterlijk en/of figuurlijk het zwijgen is opgelegd en de tweede generatie die tijdens de dictatuur opgroeide sterk is geïndoctrineerd met een eenzijdige en opzettelijk vervormde weergave van de recente Spaanse geschiedenis. Denk hierbij aan de geschiedenislessen op school, de verplichte No-Do-propagandafilmpjes in bioscopen, de verheerlijking van Franco, monumenten en herdenkingen voor de slachtoffers die aan nationalistische zijde waren gevallen, waarvan het beroemde Valle de los Caídos ten noordwesten van Madrid waar ook Franco begraven ligt een goed voorbeeld is (de republikeinse slachtoffers werden uiteraard volledig genegeerd). De derde generatie werd ten slotte grootgebracht onder het tijdschrift *Transición* (overgang naar democratie) gesloten stiltepact en wil nu weten en al dan niet via de literaire verbeelding kenbaar maken wat er daadwerkelijk is gebeurd.

De term 'stiltepact' behoeft waarschijnlijk enige uitleg. Aan de Spaanse dictatuur kwam, zo is hierboven al vermeld, een einde door de natuurlijke dood van de dictator en niet door verzet en opstand vanuit de bevolking (zoals bv. in het buurland Portugal het geval was), hetgeen als een veeg teken kan worden beschouwd. De idee van de twee Spanjes die van oudsher tegenover elkaar stonden, het kaïnisme dat de Spanjaard in zijn bloed zou dragen (een thema dat o.a. Matute in een aantal van haar romans uitwerkt), leefde nog volop en bepaalde de politieke lijn die na Franco's dood volgde. Vrezend dat de